

הגות וחינוך

ראובן מאמו

מאפייניה של מנהיגות חינוכית בהגותו של הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק

בכוונתי במאמר זה לשרטט ולהציג את מאפייניו, תכונותיו וכישוריו של המנהיג האידיאלי, דרך התנהגותו, תגובותיו והתייחסותו לאירועים ומצבים שונים בחיי עמו, וזאת כפי שבאה לידי ביטוי בהגותו של הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק (להלן הריד"ס) בכתביו.

מן הראוי לציין שהמעין בכתבי הריד"ס לא ימצא מאמר ערוך ומסודר בנושא זה, ולא נותר אלא ללקט את אותן פסקאות העוסקות בנושאי מנהיגות ולנסות ללכדן תחת קורת גג אחת. אנו מקווים שבדרך זו תיחשף בפנינו דמותו של המנהיג האידיאלי בהגותו של הריד"ס.

הריד"ס מנתח ובוחן בעיקר את התנהגותו של משה רבנו. לאירועים שונים ומדרך ניתוחו והארותיו להתנהגותו ותגובותיו ניתן לגזור את מאפייניו של המנהיג האידיאלי.

א. מנהיגות מוצלחת זקוקה לסייעתא דשמיא

כבר בראשית התגלות ה' למשה וסרובו לשליחות הוא טען: "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" (שמות י"ג, יא) ותשובת ה' הייתה: "כי אהיה עמך" (שמות י"ג, יג) על כך כותב הריד"ס:

"כי אהיה עמך" במילים אחרות: ה' אומר למשה: שמעני משה בידך השליחות, אותה הפקדתי בידך ייחודית היא, אין אתה בבחינת מורשה אין אתה פועל כבא"כ. המשלח לא יסור מעם השליח, חרש ילך עמו ויכוון את מעשיו¹.

אני, כביכול הקב"ה אומר: אלוה אונתך, אלך חרש – מאחורי הקלעים – לא אסור ממך ואכוון את מעשיך. אם על משה, מנהיג העם, ושליח ה' – כך, על אחת כמה וכמה זקוק כל מנהיג לסייעתא דשמיא.

* **הערת המערכת:** הריד"ס עצמו מדגיש כי תכונה זו נדרשה רק ממושה ולא ממנהיגים יהודיים אחרים.
1. הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, "דברי הגות והערכה", הוצ' המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים, עמ' 113.

ב. מנהיג – כבד פה (בין משה לבלעם)

לו היינו מרכיבים רשימת כישורים נדרשים למנהיג, אין ספק שהיינו רושמים, "אדם בעל יכולת כושר דיבור" – כושר ריטורי, הכושר לנאום הוא חלק אימנטטי ממאפייניו של מנהיג. האמנם?! הרליד"ס דן בסוגיה זו, בכותרת "הריטוריה" של משה ושל בלעם, וכותב: "בתורה מתואר משה רבנו, המנהיג הגדול ביותר של עם ישראל ואדון הנביאים כ'כבד פה' ואילו אחד הרשעים הגדולים ביותר, הוא בלעם, מתואר בה כבעל פה מפיק מרגליות. לבלק מלך מואב נדמה היה, שיוכל לנצח את משה על ידי בלעם, כי סוף כל סוף הרי בלעם עולה על משה כנואם! בלק טעה טעות גדולה ונכשל, למה?"².

וכאן באה ההבחנה בין משה ובלעם:

"משה אמנם היה 'כבד פה' מפני שכח המחשבה שלו היה עמוק מדי מכדי שיוכל להתבטא על ידי מילים. שום משפט של דיבור לא יכול היה לתת ביטוי נאמן להשקפתו, רגשותיו היו חמים וסוערים מאד, מלאים אש שממית, עד שמילים לא יכלו להביעם. נבואתו של משה היתה נעלה, עמוקה ועצומה, עד שלשון אנוש לא היתה מסוגלת להכילה ולהביעה. כאשר האיש הגדול יודע, יותר מדי, מבין יותר מדי, ומרגיש יותר מדי ורואה הכל מתוך חזירה לעומק, נדמה לו תמיד, שלשון הלימודים הצחה והיפה ביותר אין בכוחה להביע את מה שרצה להביע. האדם הגדול יש לו חבלי לשון, והאיש הגדול שבכל הדורות – משה רבנו – היה מוכרח להיות כבד פה..."

כוחו של משה רבנו היה בפה ובלב יחד... מערכי לבו ומענה לשונו חברו בו יחד... משה היה כבד פה מפני שבליבו בערו גחלי אש, והרגיש בצערם של עם ישראל ובסבלות עבודתם... הוא רב עם בני ישראל על טענותיהם ותלונותיהם כלפי הקב"ה ולאחר מכן היה טוען ומליץ לפניו בשבילם. הוא נשא על גביו את משאה של כנסת ישראל בימי צער כבימי שמחה. כל חייו דלקו בו גחלי אש תמיד של אהבת ישראל עזה... כאשר המנהיג הגדול מלא ושופע אהבה עזה אין הוא יכול לדבר צחות ואין פיו יכול להפיק מרגליות".

ואילו בלעם:

"חסרו לו מידותיו של משה רבנו, חזון, מעוף, רוח הקודש, מנהיגות, לב ומוח, לבלעם היה כשרון אחד בלבד – כח הדיבור..."

נמצאנו למדים, שאכן יש חשיבות רבה לכושר הדיבור, לכושר הנאום של המנהיג, אך אין די בכך. חשיבות מכרעת היא לדיבור הפנימי, לחזון, למעוף, לרוח הקודש, לבערה הבלתי פוסקת, אלה מחפים על כושר ריטורי משובח שיכול להיות מזויף.

ג. עצת יתרו למשה ומימושה

משראה יתרו כיצד משה חתנו שופט את העם הוא נקט יוזמה והציע לו עצה: "ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם מן הבקר עד הערב וירא חתן משה את כל אשר הוא עשה לעם, ויאמר מה הדבר הזה אשר אתה עשה לעם, מדוע אתה יושב לבדך וכל העם ניצב עליך מן

² הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, "ימי זיכרון", הוצ' המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים, עמ' 131-133.

בקר עד ערב... עתה שמע בקלי איעצך... היה אתה לעם מול האלוקים... אתה תחזה מכל העם אנשי חיל, יראי אלוקים, אנשי אמת, שונאי בצע, ושמת עליהם שרי אלפים, שרי מאות, שרי חמישים ושרי עשרות, ושפטו את העם בכל עת והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם והקל מעליך ונשאו אתך" (שמות י"ח, יד-כב). מפשטות לשון המקרא משמע שמשה אמנם קיבל את עצת יתרו כפי שנאמר: "וישמע משה לקול חתנו ויעש כל אשר אמר, ויבחר משה אנשי חיל... ושפטו את העם בכל עת את הדבר הקשה יביאו אל משה וכל הדבר הקטן ישפטו הם" (שם, כה-כו).

ברם, "החתם סופר" מצביע על הבדל בין העצה ובין קבלתה למעשה, ועל פי דבריו כותב הריד"ס:

"החתם סופר מציין כשיתרו הציע למשה להקל מעליו עול השיפוט אמר לו (שמות י"ח, כב) 'והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם'. ואילו כאשר משה קיבל עצת יתרו (שם י"ח, כו) וכן כאשר חזר משה וסיפר על המעשה (דברים א', יז) הוא שינה מלשון עצתו של יתרו ובמקום 'את הדבר הגדל' – כתב – 'את הדבר הקשה יביאו אל משה', בשינוי זה אומר החתם סופר ההבדל בין גישתו של יתרו למשפט לבין גישתו של משה. יתרו סבור כי בשעה שיש ריב בין שני אנשים 'בדבר קטן' בדין פרוטה, בסכום מועט, אין צורך להפריע בכך למשה ומספיק אם העשרות ידונו בו, על משה לשבת בדין בענין העוסק בסכומים גדולים. זו היא גישתו של גוי האומר 'כל דבר הגדל יביאו אליך' ועד היום קיימת ערכאה מיוחדת, נמוכה יותר, בבית דין של גויים לתביעות שעניינן עד סכום מסוים. ואולם בעיני משה לא סכום התביעה הוא הקובע את חשיבותה, אלא הוראת הדין, אם הדין הוא פשוט וברור ואפילו הוא 'דבר קשה' ומסובך אז 'יביאו אל' ואפילו אם נוגע הוא לפרוטה אחת, אין כל חשיבות לגובה הסכום שהדין עוסק בו"³.

מכאן: מנהיגות אידיאלית מתייחסת לדרגת קושי העניין. דין פרוטה כדין מאה ולא כפי ראות עיני הסובייקטיביות של המנהיג. לכל אחד יש את הזכות להגיע למנהיג – לערכאה העליונה, וחובת המנהיג, והערכאה העליונה להתייחס במלא היחס והרצינות, ולתת הזדמנות שווה לכול.

ד. חטא העגל וחטא העם בקברות התאוה

תגובותיו של משה על שני חטאי העם – חטא העגל והחטא בקברות התאוה מעוררים תמיהה אליה מתייחס הריד"ס:

"...על מעשה עגל הזהב הגיב משה בהחלטיות, בבקשו מחילה וסליחה מן ה' ובפעולה מיידית בקרב העם. חזרתם המהירה לסורם (עבודת אלילים) אחרי התגלות ה' בהר סיני היתה משבר רציני ביותר, שלמעשה איים על קיום היחס המיוחד בין ישראל לבין אלקיו. 'ויאמר ה' אל משה... ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול' (שמות ל"ב, ט-י).

נוכח פני סכנה זו לא נבהל משה ולא נפחד, הוא התחנן והתפלל ללא היסוס ובתקיפות אל ה' – 'ויחל משה' – וטען למען העם כסנגור בקי ומנוסה"⁴.

3. פנחס פלאי, "על התשובה", הוצ' הני"ל, עמ' 272.

4. הרב אברהם בית דין, "פרקים במחשבת הרב", הוצ' המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, ירושלים, תשל"ט, עמ' 113-114. המחבר דן גם בשאלה "מי ראוי להנהיג את העם היהודי?" עמ' 96-104.

חז"ל הפליגו בתיאור תחינתו, בקשתו ותפילתו של משה:
 "חז"ל מציעים את ההסבר שהמונח 'ויחל במקום ויתפלל או ויתחנן מציין עוצמה, עוז רוח, התמדה והעזה. יש תפילה נועזת ויש תפילה מתוך ענווה. כאן לפנינו תפילה תקיפה, ברוח הדימויים שאנו מוצאים במדרש: 'ועתה הניחה לי – אמר ר' אבהו, אלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאמרו. מלמד שתפסו משה להקב"ה כאדם שתופס את חברו בבגדו ואמר לפניו: רבנו של עולם, איני מניחך עד שתמחול ותסלח לישראל (ברכות ל"ב, ע"א)".

ואילו תגובת משה לחטא בקברות התאוה:
 "התלונן משה במרירות רבה על גורלו האומלל. במקום ללמד זכות על העם הוא נראה כמקטרג עליהם: 'ויאמר משה אל ה': למה הרעת לעבדך ולמה לא מצאתי חן בעיניך, לשום את משא כל העם הזה עלי. האנכי הרייתי את העם הזה, אם אנכי ילדתיהו, כי תאמר אלי, שאהו בחיקך, כאשר ישא האמן את הילנק על האדמה אשר נשבעת לאבותיו... לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה, כי כבד ממני, ואם ככה את עשה לי, הרגני נא הרג, אם מצאתי חן בעיניך ואל אראה ברעתי' (במדבר י"א, יט-טו)".

לכאורה ברור, שתי תגובות שונות אך מעוררת הן תמיהה: האמנם, משה רבנו מורה העם משכמו ומעלה איבד את הפרופורציות? וכי החטא בקברות התאוה חמור יותר מחטא העגל?

"הדבר הזה פשוט אינו הולם את משה להיות כה מזועזע, מדוכדך ומתאוון, ולגנות את העם מעמקי היאוש. הוא מעדיף להשתחרר מן המנהיגות, אינו משתדל למען העם וטוב המוות בעיניו מאחריות נוספת. מעולם לא הביע משה מילים כאלה. אף על פי שבני ישראל מרדו בהזדמנויות רבות אחרות. נכון, שדברי הפתיחה שלו, 'למה הרעת לעבדך', מזכירים לנו משפט דומה שאמר משה, כאשר הגיע למצב של יאוש בראשית שליחותו. אז גרמה התערבותו הראשונה אצל פרעה לטובת העם להרעת התנאים בעבדות בני ישראל במצרים ועקב זה בא משה בתלונה אל ה': 'למה הרעתה לעם הזה, למה זה שלחתיני' (שמות ח', כב). אז היתה לו תלונתו של אדם בלתי מנוסה, בראשית דרכו, שציפה מתוך להיטות יתר לתוצאות מיידיות ודרמטיות. אחרי המקרה ההוא, לא שאל עוד משה שאלה מעין זו ולא נתן ביטוי להרגשה כזאת, עד המאורע של קברות התאוה".

ואכן, תמונה תגובת משה:

"לא קל לנו להבין, מדוע הגיב משה תגובה כה חריפה דוקא על החטא של קברות התאוה. במקרים האחרים – עגל הזהב, המרגלים, בעל פעור... מה התרחש באמת בקברות התאוה, אינו ברור כל צרכו. בעיון שטחי הרי זה סיפור של עם שגברה עליו התאוה לאכילת בשר, שהיא לכאורה חטא קטן יחסית, שום פשעים חמורים, כגון עבודת אלילים, רצח או גילוי עריות לא בוצעו כאן. מחאתם לא היתה גסה, אלימה או מאיימת, הם התאונו מרה, לא יותר מזה, אבל עונשם היה חמור מאוד, הם עוררו את זעמו של הקב"ה וגם משה דחה וגינה את שובם לסורם... מה היה באמת טיבו של החטא שהצריך עונש כה חמור?"

ומבאר הריד"ס:

"המקרה של קברות התאוה גילה שאפילו בלי עבודת אלילים הפאגניזם עדיין הוסיף שלוט בעם, מורשת שנותרה בהם משהותם הממושכת במצרים, התורה מפרטת בפרוטרוט את איסוף השלל, אגירת רכוש שאינה יודעת שבעה וסיפוק יתר

של תחושת רעב, תופעות אופייניות לפאגניזם... בתאווה משתוללת תשווקה בלא מיצרים... התקוממות נגד כל סוג של מעצורים מוסריים... ומדרש תנחומא מוסיף: שנסעו מאחרי ה', 'כתינוק הבורח מבית הספר ליבטל מדברי תורה' (רמב"ן, מובא בשם התנחומא בתוספות, שבת קט"ז, ע"א ד"ה פורענות)... בעיני חז"ל היה המעשה של קברות התאווה תופעה של השתוללות יצרים, של סיפוק תאוות ללא רסן...".

לאחר התבוננות בשני החטאים ותגובת משה – כאשר על חטא העגל מגיב משה בלימוד סנגוריה, תפילה ותחינה ועל החטא בקברות התאווה מגיב משה "בהרמת ידיים" ואנו תמהים על כך, מוצא הריד"ס את הטעם והמאפיין תגובות אלו: על חטא העגל הגיב משה כמורה – ועל חטא קברות התאווה חשב משה שאף זו צריכה להיות אפיון תגובתו – כמורה – אך לא כך נדרש ממנו. על חטא קברות התאווה נדרש משה להגיב כאומן, נראה זאת בלשון הרב:

"על חטא העגל הגיב משה כמורה הוא קיווה, כי התבטאויותיו התקיפות, ההשפעה הכבירה של שבירת הלוחות ומות העבריינים יבערו אחת ולתמיד את עבודת האלילים מישראל. פולחן זה היה בסופו של דבר סטייה מן הדרך הנכונה והאמיתית של עבודת ה'. ולא קשה היה להצביע על הריקנות שבו ועל אפסותו. כאשר הנוהים אחריו נוכחים לדעת כי אין לפולחן זה כל יסוד, הוא מתמוטט ומושלך על ידהם. כל מה שנחוץ כאן הוא חינוך והדרכה יעילים, ומשה ראה עצמו מסוגל למלא תפקיד זה. לעומת זאת היה חטא קברות התאווה, תופעה של פאגניזם ולא של עבודת אלילים.

כיצד מלמדים ומקנים את עליונותה של שיטה מוסרית מחמירה אבל מרוממת, הדורשת מן האדם להזדהות עם האלוקים ולא עם הטבע? בגן עדן ציווה הקב"ה על אדם וחוה ליהנות מפירותיו הנאה סלקטיבית ולרסן את תאבונם תוך שליטה עצמית. כדי ללחום בפאגניזם כפי שבא לידי ביטוי בקברות התאווה. תפקיד המורה אינו מספיק. משה נצטווה להיות אומן, תפקיד שהתנגד לו בתוקף. כשנעיין בדברי תלונתו של משה, נראה שמילות המפתח במחאתו היו: 'כי תאמר אלי: שאהו בחיך, כאשר ישא האמן את הינק' (במדבר י"א, יב) – תפקיד שמעולם לא היה מוכן לקבל על עצמו ואשר הוטל עליו בעל כרחו עכשיו, כאשר העם נכנע לדחפים ילדותיים של תאוות בלתי מרוסנות, לבכיה ולקנינה".

מה בין מורה לאומן?

"מורה מלמד את הילד וגם האומנת עושה זאת, אולם האומנת גם נושאת את התינוק בחיקה, נוסף לעצם ההוראה, היא משקעת את זהותה בזו של התינוק. שאיפותיה האישיות נעשות באופן כזה משניות לחלוטין או אפילו בטלות לגמרי. לצרכי התינוק יש מעכשיו עדיפות מוחלטת על פני חייה היא. היא נעשית חטיבה אחת עם התינוק ובו היא מוצאת את מימוש עצמה. יש כאן מזיגה רגשית של שתי ישויות. לעומת זאת, המורה שומר על זהותו הוא ועל אישיותו, הקשר עמו הוא אינטלקטואלי ומתמשש באמצעות הקניית ידע ספציפי.

כדי למלא גם את התפקיד של מנהיג ישראל. העם, בשנות התפתחותו ועיצוב אופיו, היה זקוק לאותו סוג של תשומת לב שהתינוק מקבל מן האם, הם היו נתונים להתפרצות רגשות, לדחפים יצריים ומלאי תאוות בלתי נשלטות, והתלוננו מפעם לפעם בעקשנות. תלונותיהם נבעו מתואנה בלתי מבוססת, 'מבקשים עלילה' (רש"י, שם א). משה הטיל ספק בכשרו לשמש כאומן, הוא ידע שבמילוי חובה זו הוא ישקע ראשו ורובו בעבודה הזאת. עליו יהיה לא רק ללמד ולצוות אלא גם להדריך, להכשיר ולהפוך אומה שנטתה לפאגניזם לעם סגולה. פרט להוראה

יהיה עליו לתפוס את האנשים גם מצד רגשותיהם, לטפל בהם ולגדלם בשנות ילדותם הלאומית, בסבלנות, באהדה ותוך הזדהות אישית איתם, כדרך פעולתו של אב אומן".

המנהיג צריך שיהיה בו השילוב של מאפייני המורה והאומן, דבר התובע ממנו ויתור על דברים אישיים, משפחתיים לטובת הכלל.

"על ידי כך הוא יחדל להיות איש פרטי, בעל משפחה, בעל צרכים אישיים, הנאות ושמחות. אושרו ומימוש אישיותו שוב לא יהיו קשורים עם אשתו, בניו ושאיפותיו האינדיווידואליות. הקרבן הזה לא נדרש ממנהיגים יהודיים אחרים. קרבנו היה צורך היסטורי חד פעמי, אחריות כוללת ומכלה כאחד, שליחות שדרשה את האיש בשלמותו. הוא היה אבי הנביאים, נאלץ לנטוש את כל עיסוקיו וטרדותיו הרגילים, כדי לחנך עם בשנות נעוריו הפורמאטיביות, עם שנועד לו תפקיד עיקרי בתכניתו של ריבון כל העולמים. משה חש, שאין בו הכישרון למלא את התפקיד של האומן כראוי, כאן לא היה די בתפקידו כמורה".

משה המנהיג נדרש לתת את כל כולו, ביטול עצמי, ויתור למען הנהגת עם שזה עתה מתעצב, מתגבש והופך להיות לאומה.

"משה נבחר להיות המורה של כלל ישראל, בה בשעה שאהרן צריך היה להיות המדינאי והמתווך. כששאל משה ימי אנוכי כי אלך אל פרעה' (שמות ג', יג) הוא הביע את ספקותיו בכישוריו למלא תפקידים מדיניים בחצר המלכות. על טענה זו ענה לו ה': אתה משה חייב להיות בראש ובראשונה המדריך הרוחני והמחנך המוסרי, הפדגוג, המרביץ תורה והלכה, ועליך להכשיר את העם לקבלת התורה בהתגלות ה' בסיני ולכריתת הברית, ביכולתו למצוא מתווכים במקום אחר, אתה נבחרת, ... ולתפקיד זה אתה המתאים ביותר...".

נמצאנו למדים כי:

א. מנהיגות תבוא לידי ביטוי הולם שלם, אידיאלי רק אם תראה לנגד עיניך את שילובם של מאפייני מורה ואומן, השכל והרגש. על מנת להנהיג יש לרדת לעומק הבנת נפשם, רגשותיהם, תחושותיהם מאווייהם של קהל המונהגים, אף אם הדבר קשה.

ב. ממנהיג נתבע לעתים להקריב "קרבן" ויתור על משהו ממנו למען כלל. חשוב לציין כאן פן נוסף ביחס למאפייני מנהיגות. נשים לב שתגובת ה' למשה: "ויאמר ה' אל משה, אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, אשר ידעת כי הם זקני העם ושטריו ולקחת אתם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך, וירדתי ודברתי עמך שם ואצלתי מן הרוח אשר עליך...". (במדבר י"א, טז-יח). מתשובת ה' למשה ניתן לגזור שכביכול כך אמר ה' למשה בנוסף לנאמר בכתוב במפורש: "משה הגיע הזמן לעבור לסגנון מנהיגות משתפת, ולכן "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל", מנהיגות אידיאלית תוביל טוב יותר בשיתופם של "זקנים" שיסייעו. האצלת סמכויות, נשיאת העול של הציבור בשותפות "זקנים", תמתן ותאזן את ההקרבה.

ה. מחלוקת קורח ועדתו

ממחלוקת קורח ועדתו ניתן ללמוד פן מעניין נוסף במנהיגותו של משה. וכך מבאר הרד"ס את טענת קורח:

"בהתקומם נגד הסמכות של משה, הראו קורח ועדתו חוסר הבנה מוחלט במושג היהודי של מנהיגות מקודשת ומוסכמת. קורח זיהה כוח שבמלכות במונחים פוליטיים עם יחסי רבון ונתין. משטרים פוליטיים כאלה מבוססים על שררה

המוטלת מגבוה או על פי כפייה הנובעת ממנה. לכן עירער קורח על חזקתו של משה רבנו למעמד מלכותי ושאל, באיזו זכות רשאי יהודי כלשהוא, ואפילו משה, לקבל מנהיגות ושלטון סמכותי על רעיו היהודים, הוא אמר למשה: "רב לכם, כי כל העדה פלם קדשים, ובתוכם ה', ומדוע תתנשאו (במדבר ט"ז, ג). הוא עירער על חזקתם של משה ואהרן לסמכות, למשול, לשפוט ולהנהיג. לכל פרט בישראל יש קדושה עצמית, אין הבדל אם הוא משה או איזה חוטב עצים. קורח שימש שופר לסלידה היהודית הבסיסית לכל צורה של חזקה על עמדות כוח"⁵.

אכן טעה קורח והתקוממותו לא צלחה. מקורות סמכותם של משה ואהרן, מנהיגי העם, לא נבעה מכוח הכוח, הפחד, המרות וההתנשאות, מקורותיה פנימיים הם: "סמכותו של משה רבנו נבעה מתפקידו של מורה העם ומרמתו הרוחנית היחידה במינה, לא ממעמדו הפוליטי, הרב אינו ממנה את עצמו. זה לא היה מקרה של התנשאות, כפי שקורח טען, אלא מצב בו הציבור בשלמותו ותוך הסכמה כללית הכיר במשה כמנהיג.

עובדה היא, שסמכות דוחנית לעתים קרובות יעילה יותר, ולהוראותיה מצייתים בנכונות גדולה יותר מאשר לבעל עמדה פוליטית איזושהי, השפעתו של הבעש"ט (מייסד תנועת החסידות) או של הגאון מוילנה, בימי חייהם ואחרי מותם, השתרעה על מרחבים גדולים ועיצבה את צורת החיים של מיליונים, מנהיגים פוליטיים ישיגו בקושי שיאים כאלה.

משה מכונה בתואר משה רבנו ולא משה מלכנו, למרות העובדה שלסמכותו היו גם תכונות של שלטון מדיני, גם אהרן לא היה כהן גדול גרידא, אלא גם ובראש ובראשונה, מורה העם: 'כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו' (מלאכי ב', ז) הכהנים לא היו תמיד אישים כאריסמאטיים, קדושתם ומעמדם היו תלויים במידה רבה בתפקידם כמורים ומחנכים. את צורת ההתפעל, 'תתנשאו', בה השתמש קורח, בשום אופן אי אפשר ליחס למשה ולאהרן. הם היו מורים, אשר בתוקף קרבתם אל ה' ובזכות הבנתם את תורתו נתקבלו על ידי הציבור מרצונו החופשי".

דהיינו: מנהיגות השואבת את כוח סמכותה מפנימיותה, מרוחניותה, מאישיותה הקורנת והמשכנעת – תצלח. מנהיגות מתנשאת, יהירה, מנוכרת ומוחצנת – ערובה היא לכישלון.

1. מקורות הסמכות

מניין שואב המנהיג את סמכותו? את התשובה לכך נותן הרב בנתחו את דברי ה"ספרי" בפרשת עקב:

"כבר אמרו חז"ל, כי 'הספר והסיף ירדו כרוכים מן השמים' (ספרי עקב). מלבד ביאורו הפשוט של המאמר, אפשר גם לפתח את הרעיון הבא: שתי דרכים קיימות בפני האדם כיצד להיות מושל ושיהיה לאל ידו להגיע לאחרים לפעול בהתאם לרצונו. האחת, דרך 'החרב המתהפכת', המייצגת את הכוח, בכל צורותיו המרובות: צבאית, מדינית-כלכלית, דעת הקהל וכדו' – אשר בעצם איננו מנוצל על ידי יחיד, אלא ע"י רבים. אמנם, בראש הקולקטיב, אשר לו הכוח, יש ויעמוד

5. שם, עמ' 104-101.

יחיד, אשר הקבוצה מבצעת את רצונו בצייתנות מלאה, אולם הפעולה, דרכה בא הכוח לידי ביטוי, היא תמיד של קיבוץ, או של גוף מאורגן. 'החרב המתהפכת' נמצאת בידי ההמון, המטיל את מרותו על היחיד. הרוב החזק מכריח את היחיד החלש להיכנע ולקבל עליו את העול של משמעת מסויימת. המנהיג הצועד עם 'החרב המתהפכת' הוא כובש, וההנהגה מבוססת על כיבוש".

לאמור, מקור סמכותו של מנהיג מסוג זה, הוא הכוח ומעמדו החוקי שניתן לו, או שלקח. מונהגיו מציינים להוראותיו, לציוויו, לפקודותיו ולרצונו מתוך פחד, הוא מאיים, עריץ ורודן.

"'חרב מתהפכת', כפי שהדגשנו לעיל, היתה התשובה שנתן בורא העולם לאדם הראשון לאור החטא. האדם התאוה לכח, עוצמה פיסית. 'כי יודע אלוקים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלוקים יודע טוב ורע'. אונקלוס פירש את שתי המלים 'הייתם כאלוקים' – 'ותהון כרברבין': תהיו לאנשים חזקים, מושלים, כובשי עולמות, הסייף יהיה המכשיר של כחכם. היחס בין אדם לחברו יהיה מושתת על הסייף – מי שיהיה זריז יותר בשימוש בסייף, יהיה ה'רברבין' – מלך, ראש ממשלה, רודן – ויקבע את גורלם של האחרים. בקיצור, לפי אונקלוס חלם אדם הראשון על כח פוליטי – צבאי ושאיף להניף את דגל הסייף...".

מקורה של סמכות זו משוקעת וטבועה היא בו באדם. ברם, קיים מקור סמכות אחר, שונה – פנימי ועמוק – הכוח היוצר:

"המקור השני של כוח הוא יצירה. הקב"ה ברא את העולם וממילא הוא שייך לו. יצירה היא יסוד של בעלות וקניין. 'לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה, כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה'.

יוצא, אפוא, כי אם אדם נעשה (בזעיר אנפין) יוצר, אם הוא מגבש את אישיותו של מישהו, אם הוא חונן אותה בדעת וחכמה, אם הוא מגלה עולמות חדשים בפניה 'את הנפש אשר עשו בחרן' – שייכת אישיותו של התלמיד אליו. התלמיד הוא קניינו של הרבי, מפני שהרבי משתמש בספר, שהוא ספר יצירה".

כלומר, מקורה של סמכות זו נובע מכוח אישיותו של המנהיג היוצר. מונהגיו מציינים לו מתוך כבוד והערכה ולא מתוך פחד. טיפוס מנהיגותי כזה אינו מאיים, אינו מטיל את מרותו על האחרים. הוא משתף, מעצב, מגבש, בונה ו"עושה נפשות". הוא ניחן ביכולת השפעה רבה, נוהים אחריו מתוך הערכה והערצה.

היבט מעניין ומקורי מוסיף לנו הריד"ס: מנהיג יכול להיות ואפשרי שהוא יהיה – גם ספר – "הספר המנהיג", או "מנהיג שבכתב", ועוצמתו – השפעתו אינה פחותה ממנהיג כפשוטו.

"אותה הנהגה שה'ספר' מייצגה הובאה ממקור שונה לגמרי מזה הכיבוש. מקורה היא השפעה, שביסודה איננה קשורה עם הרבים ואיננה באה לידי ביטוי בפעולה קולקטיבית. המשפיע הרוחני הגדול ביותר הוא היחיד, והצינורות דרכם זורמת ההשפעה הם מיוחדים במינם. השפעה זו מצטיירת בכוח רוחני שהרבי משפיע על התלמיד, בכוח שהיה למשה על יהושע ושל דור אחד על משנהו בשלשלת הקבלה הארוכה. 'ספר' הוא דמות דיוקנו החיה של הרבי המלוה את התלמיד לאורך כל חייו ומגינה עליו בעתות משבר ובלבול מוסרי אל מול גירויי השטן והבטחות השוא של החטא. מה שהציל את יעקב ברגע של נסיון וחולשה היה השלחן ערוך החי, שנתגלם באישיותו של יעקב. דמות דיוקנו של אביו, צלמו של הרבי, גאל אותו בשעה שעמד לשקוע במעמקים".

6. הרב יוסף דב סולובייצ'יק, "חמש דרשות", הוצ' מכון טל אורות ירושלים, תשל"ה, עמ' 39-42.

הספר אכן, "מנהיג", השפעתו אינה מבוטלת. הוא – הספר – דמות דיקונו של המנהיג החי, האינטראקציה בין הקורא לכתוב היא חוויתית, יוצרת. ליבו של הקורא פועם, לנגד עיניו דמותו של הרב – המורה – המנהיג, לאות הכתובה כוח השפעה לא מבוטל, כי הרי:

"ספר אין פירושו הספר האובייקטיבי של אותיות שחורות על גבי נייר לבן, אלא אישיותו של האדם, מוחו, לבו, רוחו, מהם שופעות מחשבות, רעיונות, רגשות וחזונות המשאירות בו רושם, מעצבות את אישיותו של התלמיד, המציידות אותו בהשקפת עולם ומצביעות לפניו על דרך חיים. בקיצור: ההנהגה הקשורה עם הספר איננה נובעת מכיבוש, אלא מיצירה".

כך, הרב – כמנהיג הניחן בכושר היותו יוצר, משפיע ומעצב. הריד"ס עשה את האבחנה במקורות הסמכות של המנהיג. המקור האחד – סמכותו נובעת מכוח ודימויו ל"סייף". והמקור השני – נובע מאישיותו, חכמתו ופנימיותו של המנהיג, ודימויו "לספר". מטיפוס מנהיגות ראשון – מפחדים, ומהשני – יראים. מה בין פחד ליראה? הרב מתייחס לכך: "רגש הפחד היא תופעה נברוטית בו אדם הסובל מפחד הריהו באמת אדם תולה. פחד יוצר רגש של אין אונים ותבוסה, העדר כושר וערך עצמי. פחד משתק את כשרונותיו של האדם וכוחותיו. מי שמפחד שונא את האדם ממנו הוא מפחד 'פחדו בציון חטאים'. פחד קשור קשר הדוק עם רגש האשמה, וכאמור, פחד הוא לאמיתו של דבר שגעון. התורה תיארה את רגש הפחד במונחים ברורים, שאף פסיכיאטרי מודרני איננו יכול להוסיף על זה אף אות אחת. 'ובגויים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכך רגלך ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון עיניים ודאבון נפש והיו חייך תלואים לך מנגד – ופחדת לילה ויוםם – בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר מפחד לבבך אשר תפחד וממראה עיניך אשר תראה".

מנהיגות המתאפיינת בכוח הסייף והפחד, משתקת ומדכאת את המוהגים, מאידך: "יראה היא רגש שונה לגמרי. 'איש אמו ואביו תיראו' – התורה לא צוותה איש אמו ואביו תפחדו, כי איך אפשר שהבן יפחד מאביו או מאמו? האם קיים אב או אם שירצו להרע אף לבן רע? על הפסוק 'ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו ואמרו אל זקני עירו בנגו זה סורר ומורה איננו שומע בקולנו זולל וסובא', אומרת הגמרא בסנהדרין (ע"א, ע"א): 'בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, אלא דרוש וקבל שכר'. איך אפשר שאב ואם יקטרגו על צאצא שלהם? מובן, כי האזהרה 'איש אמו ואביו תיראו' איננה מתייחסת לפחד, אלא ליראה, שהיא בעצם יראת הכבוד.

ואמנם כך פירשה הגמרא בקידושין (ל"א, ע"ב) את המונח יראה, במובן של יראת כבוד: 'איזהו מורא? לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר דבריו, ולא מכריע'. כל הפרטים הללו מאפיינים רגש של כבוד ולא של פחד. בניגוד לפחד, שמתבטא בשנאה לאובייקט ממנו מפחדים, קשור רגש היראה, יראת הכבוד, עם רגש האהבה – את מי שאני אוהב אני מכבד. הרמב"ם ב"סודי התורה" (פ"א, ה"א) מאחד אהבת ה' עם יראת הרוממות של הקב"ה. התוצאה העיקרית של יראת הכבוד היא צייתנות, מפני שאני מתגאה כי יש לי הזדמנות לחקות את מי שאני מכבד, להיות שליחו ולמלא את רצונו".

ולסיכום הרב כותב:
 "בקיצור, 'סייף' מושתת על הפחד מפני ה'רברבין', 'ספר' מיוסד על יראת הכבוד ואהבה לרבי, שהנהו יוצר עולמות".

לסיכום

מליקוט דברי הריד"ס בנושא מאפייניה של מנהיגות אידיאלית* נחשפה בפנינו שורת מאפיינים:

- (א) מנהיג, צריך שתלווה אותו סייעתא דשמיא,
- (ב) לא כושרו הריטורי משפיע וקובע אלא החזון, המעוף ורוח הקודש המפעמים בו.
- (ג) התייחסותו של המנהיג צריכה להיות שוות ערך לקהל מונהגיו.
- (ד) על המנהיג לשלב בדרך מנהיגותו תכונות של "מורה" ו"אומן" ולפעול בהתאם לשני תפקידים אלו. לשלב ביניהם – בין מורה ואומן,
- (ה) יכול המנהיג לשאוב את סמכותו מתוקף המינוי והחוק אך עדיף שסמכותו תישען על כוח פנימיותו, ידיעותיו וחכמתו.

מעיון נוסף בכתבי הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק ניתן לדלות עוד פיסקאות, המתייחסות לנושא, אך המקום כאן קצר מהשתרע.

* מסיבה טכנית הובא כאן רק חלק מהליקוט שהיה במאמר המקיף שנשלח אלינו ע"י המחבר. יתרו יתפרסם בעזה"י בהזדמנות קרובה – המערכת.